

Adósságcsapdák és alkalmazkodás: magyar múlt és jelen**

Fleischer Tamás*

Bevezetés

Az alábbi tanulmány a múlt adósságainak néhány hatását elemzi az aktuális feladatokra, ezen belül a strukturális alkalmazkodás feltételeire vonatkozóan. Az adósságokon azonban ebben az összefüggésben megítélésem szerint hangsúlyozottan egy szélesebb összefüggésrendszert és nem kizárólag a külső pénzügyi eladósodást kellene érteni. Ezért előbb, legalább felsorolásszerűen sorra venném néhány fontos felhalmozódott adósságunkat.

Belső gazdasági adósságok

- A belső infrastruktúra elhanyagolása
- Az épületek, termelő berendezések fenntartásának elhanyagolása
- A technológiai megújulás elhanyagolása

Belső társadalmi-politikai adósságok

- Szociálisan rászoruló rétegekkel szemben
- Hátrányos helyzetű térségekkel szemben
- Politikai okokból meghurcolt személyek, kisajátított javak

Belső környezeti adósságok

- A lakosság egészségi állapota
- A környezeti elemek állapota: levegő, víz, talaj, élővilág

Külső környezeti adósságok

- Határokon túlterjedő hatások
- Globális kérdések

Külső morális és politikai adósságok

- A múlt bevallása

Külső gazdasági adósságok

- Külső infrastrukturális adósság
- Külső pénzügyi eladósodás

Belső adósságok

Anélkül, hogy részleteiben elemeznénk az egyes adósságfajtákat, úgy tűnik, hogy akár szociális, akár gazdasági vagy környezeti kérdésekről van is szó, hibás kiindulást jelent és végeláthatatlan konfliktus-sorhoz vezet, ha a felhalmozódott problémákat a múltat illető igazságtevással, felelőskereséssel, a múltra vonatkozó korrekciókkal próbáljuk rendbe tenni. Ez nem jelenti azt, hogy ne kellene világos képet alkotni a múltról, a folyamatokról, a mára kialakult helyzetről és benne az említett adósságokról. Világos, kielemezett helyzetleírás azonban elsősorban ahhoz szükséges, hogy legalább a saját hibáinkat ne kövessük el újra, és a *most alakuló folyamatokat* tudjuk úgy irányítani, hogy ne halmozzunk fel *további* belső adósságokat.

Az lenne a fő feladat, hogy *adósságainkat is adotttnak véve*, ahol most vagyunk, onnan próbáljuk a lehetséges útirányt, a teendőket kitűzni. Ehelyett – úgy tűnik, valamennyi kelet-európai országban – jelentős politikai támogatása van olyan akcióknak, amelyek vissza akarnak térni va-

* Fleischer Tamás, mérnök, közgazdász, Világgazdasági Kutató Intézet

** Előadás az 1992. július 6-8. között Münchenben, a G7 csúcstalálkozóval párhuzamosan rendezett TOES (The Other Economic Summit – Alternatív Gazdasági Csúcs) konferenciája keretében.

lamely eszményi ponthoz, „a” hibák elkövetése előtti időhöz, hogy onnan újraértelmezzék a történelmet.

Külső gazdasági adósságok

Némileg eltérő ettől a külső adósságok kezelése: főként, ahol a hitelezőhöz képest nem változtak az adós ország *hatalmi és gazdasági* viszonyai. Itt ugyanis a múlt egyoldalú újraértékelése egyrészt csak a jövőbeli hitelek veszélyeztetése árán mérülhetne fel, másrészt akkor is csak kérés formát ölthetne.

Az alábbiakban csak a külső *gazdasági* adósságokkal kapcsolatban térünk ki néhány részletre.

Az infrastrukturális adósságról

Azok között az elmaradások között, amelyek a keleti országokban járó nyugati szemlélőnek is feltűnnek, előkelő helyet foglal el az infrastruktúra. Ezen a helyen a későbbiekre érintő párhuzamosságai miatt az infrastruktúrával, illetve annak hiányával kapcsolatos részben valós, részben egyszerűsítő elméletekkel és mítoszokkal kívánok röviden foglalkozni.

A közhelyek szintjén a probléma úgy fogalmazódik meg, hogy a keleti blokk országai *általában elhanyagolták* az infrastruktúra kiépítését, és ez a hiány ma a piaci kapcsolatok alapvető akadályát képezi. A nyugati befektetőnek problémát okoz, hogy nem tud telefonálni, és hogy ritka, körülményes vagy lassú a közlekedési kapcsolat a fejlett világ és Kelet-Európa fővárosai között. Ezért a piaci kapcsolatok útját egyengetendő, számos, hitelekkel is megtámogatott ajánlat célozza Kelet és Nyugat hiányzó kapcsolatainak bővítését, legyen szó a Bécs és Budapest közötti vasútvonalról, autópályáról, vagy ezekkel párhuzamos távközlési vonalakról; termé-

szetesen nyilván hasonló konkrét tervek lennének idézhetők Prágával vagy Varsóval kapcsolatban is.

Ugyanakkor egy részletesebb elemzéssel kimutatható, hogy az elmúlt évtizedekben ezekben az országokban nem egyszerűen *elhanyagolták* az infrastruktúrát, hanem nagyon is céltudatosan a központosító hatalmi berendezkedésnek megfelelő, sugaras infrastruktúra-hálózatok épültek ki és *nem* épültek meg a horizontális, például megyék közti, vagy települések közötti szakaszok, ha azok iránya nem esett egybe a hierarchikus irányítás számára szükséges pályákkal. Ez a fajta fejlesztési politika nem csupán a látható hálózatokat, a közlekedés, vagy a távközlés pályáit jellemzi, de hasonló elvek érvényesültek az oktatás, vagy a kereskedelem egyközpontú hálózatokká alakítása esetében is.

Ma tehát, amikor hajlunk arra, hogy a hitelek segítségével a kelet-európai országok fővárosait mindenekelőtt a nyugati központokkal kapcsoljuk össze, továbbra sem kezeljük hasonló súlyú problémának az egyes országokon belüli, belső kapcsolathianyokat, illetve az egyes országok egymás közötti kapcsolatainak a gyengeségét. Pedig a belső piacképesség, az adaptációkészség infrastrukturális hátterét éppen a belső összeköttetések gazdagsága volna hivatott elősegíteni. Ehelyett az történik, hogy az eddig Moszkvában kézben tartott madzagvégeket most átkötjük mondjuk Brüsszelbe, miközben a belső struktúra tényleges változását előidézni hivatott infrastruktúra ismét elhanyagolt marad, az egyes országokon belül továbbra is dominál a meglévő hierarchikus hálózat, elősegítve, hogy újra erre épüljön rá az „új” hatalmi szerkezet.

Csak egy példaként e szerkezet európai méretű megnyilvánulására nézzük meg a

hasznos elvekre épülő vámtarifa-rendszert. Ma és az egyezményekkel előkészített belátható időtávban bármelyik kelet-európai ország számára a szabályozók is a kelet-nyugati árucserét teszik olcsóbbá, miközben a Kelet-Kelet egymás közötti kereskedelemben fennmaradtak a forgalmat visszavetítő vámok. Holott nyilván logikus lenne a fejlettségében, sőt struktúrájában is egymáshoz közelebb álló országoknak a keleti tömbön belül legalább akkora erőfeszítéseket tenni az egységes és határok nélküli Európa irányában, mint amekkora a divatszlogenné lett kelet-nyugati kapcsolatokban ugyanezek az országok elvárnak maguktól és másoktól.

Külső pénzügyi eladósodási csapda

A pénzügyi eladósodásról a másik gazdaság (The Other Economy) szemszögéből több szinten is lehet beszélni.

Itt szóba kerülhetnek a különböző javaslatok az adósságválság kezelésének új stratégiáiról. Ezzel kapcsolatban le szeretném szögezni, hogy általában nem tartom szerencsésnek, ha eladósodott ország képviselője vagy polgára veti fel ezt a kérdést, hiszen óhatatlanul arra fut ki az érvelés, hogy el kellene már engedni az adósságokat, és ez mégoly tudományos magyarázattal is legalábbis kölcsönös kidolgozást igényel.

A leggyakrabban ismételt érv az, hogy a jelenlegi helyzetben a magas kamattörlesztések következtében az eladósodott országokból már *nettó tőkeáramlás* van a fejlett országok felé, ami nem csak az adós országokban teszi lehetetlenné a fejlesztést, az importot, de a hitelezők számára is lezárja a további exportálás lehetőségét ezekbe az országokba, és ez lefékezi a teljes világkereskedelmet. Ezért a fejlett or-

szágoknak is érdekük lenne, hogy a jelenlegi adósságok leírásra kerüljenek.

Alá kell húzni, hogy ez az érvelés nem idegen a hagyományos keynesiánus közgazdaságtól sem, hiszen hasonló megfontolások alapján bővült ki az egyes nemzetgazdaságokban minduntalan túltermelési válságokba torkolló, termelőket átfogó gazdaság rendszere – a termelőket és a fogyasztókat egy rendszerben kezelő – bővebb rendszerré, ahol az állam gondoskodott arról (a keresletet egyrészt közvetlenül, másrészt a kifizetett béreken keresztül megnövelő beruházásai révén), hogy a túltermelés, pontosabban az egyensúlyhiánynak a másik oldala, azaz az *alulfogyasztás* ne forduljon elő.¹ Rendszerelméleti szempontból az adósságválság jelensége ugyanennek a kérdésnek egy nemzetek feletti szintje, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy az államok közötti redisztribúció intézményi letéteményese, a nemzetek feletti állam egyelőre még *nem létezik*.

Számomra az a kérdés, vajon mi az oka annak, hogy a látszólag mindenkinek – tehát adósnak és hitelezőnek egyaránt – előnyösnek tűnő megoldás irányában még lépések sem történnek? Vajon nincsenek-e kifejezett ellenérdekek, nem hagy-e ki ez a fajta problémamegközelítés valami lényeges elemet a számításból?

Akik érdekelték a status quo fenntartásában

A magyar gazdaság számára az esedékes tőketörlesztések nagyságrendje az elkövetkező években 2-2,3 milliárd USD (a GDP 7-7,5 százaléka), a kamattörlesztés 0,8-1,8 milliárd USD (a GDP 3-6,5 százaléka) évente [1]. Ez azt jelenti, hogy az adósság szint változatlan fenntartása is a GDP mintegy 6-7 százalékanak megfelelő

forráskivonást igényel a gazdaságtól, exporttöbblet, illetve belső megtakarítás formájában.

A világgazdaság tendenciái azt mutatják, hogy természetes módon tőketöbblet egyrészt (likvid formában) akkor keletkezett, amikor világgazdasági ármódosulások következtében egyes nyersanyag-exportáló országokban hirtelen bevételtöbblet alakult ki, aminek a felszívására a hazai gazdaságok nem voltak képesek. Ez történt számos olajtermelő országban a hetvenes évek folyamán, és lényegében az akkor létrejött tőkefelesleg alapozta meg az olcsó hiteleket, a mai kelet-európai adósságprobléma kiindulását.

Másrészt ott alakult ki tőketöbblet, ahol a jól működő piacgazdaságban az állam már a hazai keresleti oldalon nem akar, vagy nem tud növekedést serkenteni, például, mert a telített hazai kereslet miatt adott cikkekre vonatkozóan máshol kénytelen létrehozni az eladhatóság feltételeit. Ebben az esetben azonban nem szabadon felhasználható tőkéről van szó, hanem bizonyos meglévő berendezések, fejlesztések tőketranszfer formájában.

Az eladósodott fejlődő és kelet-európai országokban természetesen a fenti esetek egyike sem áll fenn, és fordított folyamat játszódik le, azaz a tőkekivonás kényszere vezérli a gazdaságpolitikai tennivalókat. Mindennek a tudatosulása kétségkívül egy bizonyos stresszhatással is jár, és ez a tény is hozzájárul ahhoz, hogy a tulajdonképeni fejlesztési célokat is megelőzve az exportkényszerről és a kényszerpályákról talán a valóságos súlyuknál is több szó esik. Nem teljesen függetleníthető ez egy belső hatalmi elemtől, nevezetesen a pénzügyi kormányzat saját pozícióját jelentősen erősíti, ha egy folyamatos katasztrófavhelyzetre hivatkozva érvelhet.

A szolid pánikhangulat fenntartása azonban a potenciális exportőrök érdekeinek is kedvez. Azoknak, akik a fejlett világban eladhatatlan terméket árulnak, akár, mert a termék ciklusa lefutott – például már megjelent egy újabb generációs helyettesítő árucikk – akár, mert eleve zsákutcába futott a fejlesztés, kiderült róla, hogy nem versenyképes. Ha a piaci kilátások jelentős iparágak visszafejlesztését vagy jelentősebb leépítéseket vetítenének előre, akkor az államnak is érdekévé válik, hogy időben késleltesse, tompítsa e jelenségek bekövetkezését, és ilyenkor az egyik lehetőség a csődhelyzet előtt álló iparág exportálása, ami állami szinten hiteltámogatással még akkor is kifizetődő, ha az bizonytalan gazdasági helyzetű országba kerül, és így a hitel teljes visszatérülése kétséges.

Érdemes lenne végigelemezni, vajon a jelenleg a kelet-európai országoknak előnyös hitelkonstrukciókban felajánlott beruházásoknak milyen az élettartam kilátása, a korszerű berendezésekkel előállított termékeknek van-e piaca, az új fejlesztésekre építhető-e további kutatás, vagy már kiderült róluk, hogy zsákutcát jelentenek. És természetesen azt is érdemes lenne meggondolni, vajon vevők lennének-e ezekre az árukra olyan országok, amelyek kevésbé rabjai annak a gondolatnak, hogy az életben maradáshoz mindenképpen és annak tartalmától függetlenül, de tőkebehozatalra van égető szükségük.

És itt visszakapcsolódik az adósságválság, az abból eredő rászorultság, lépéskényszer ügye az állami hitelkonstrukciók keretében segített infrastrukturális exportberuházásokhoz is, amelyek – mint fentebb láttuk – ugyancsak alkalmasak az egyes országok hiányzó belső alkalmazkodóképességének és a központra utalt-

ságnak a fenntartására, ezen keresztül hosszú időre tartósítani képesek a jelenlegi viszonyokat, kiépítve a kívülről való befolyásolhatóság legfontosabb pályáit. De példaként idézhető a nukleáris energia-termelés ügye is: másfél évtizeddel ezelőtti tetőzéssel, 1976 óta folyamatosan csökkennek a világban az új megrendelések nukleáris blokkok iránt. Nem árt ezt a tipikus lefutó ciklust mutató görbét is szem előtt tartani azoknak, akik a felajánlott beruházások előnyös hitelfeltételeit mindenáron meg akarják ragadni.

Összefoglalás

A fentiek rámutatnak arra, hogy a külső pénzügyi eladósodottság, bár jelentős probléma – Magyarország esetében a GDP 10-14 százalékának felel meg – csak egy a számos külső és belső adósság közül, amelyet a múltban felhalmoztunk. Mérlegelést igényel, vajon indokolt-e *a jelenlegi mértékben* a gazdaságpolitika súlyponti kérdésének tekinteni, különösen a jövőt illető prioritások kialakításának tekintetében.

Tudjuk, hogy az adósságprobléma akadálya a világkereskedelem bővülésének, és az eladósodott országok kibontakozásának. Ugyanakkor világosan kell látni, hogy ennek figyelmen kívül hagyása nem holmi figyelmetlenség – ellenkezőleg, jelentős érdekcsoportok, áttételesen a fejlett

világ egésze híz hasznát abból, hogy az eladósodásból eredő kényszerhelyzetben a csődhelyzetű iparágak is könnyebben exportálhatók és eladhatók válnak, ezáltal további gazdasági, szociális és környezeti problémákat is exportálva.

Az adósságprobléma világgazdasági összefüggéseit is és a kérdés morális oldalát is két oldalról, az adósok és a hitelezők oldaláról együttesen kell felvetni és vizsgálni – csak ez vezethet megoldáshoz.

Hivatkozások

[1] Gáspár Pál: Az erőforrástranszfer szerepe a gazdasági rendszerváltás folyamatában. Magyarország a világgazdaság rendszerében. INFO-Társadalomtudomány 20. (1992. április) pp. 67-74. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia

¹ Az más kérdés, hogy az így felpörgetett gazdaságok két-három évtized múltán beleütköztek egy másik korlátba, nevezetesen abba, hogy fogyasztási modelljük végtelen nyersanyag, energia és hulladék-befogadó kapacitásokat feltételez, és a modell emiatt nem tartható. Ebben az irányban is egy újabb rendszerbővítésre van szükség, tehát olyan rendszerre, amely most már nemcsak a termelőt és a fogyasztót, de a környezeti javakat is belsőként kezeli.

Tartalomjegyzék

Nyíró Péter: Új elemek a környezetvédelem jogi szabályozásában	1
Egely György: Technika és környezetvédelem	5
Fleischer Tamás: Adósságcsapdák és alkalmazkodás: magyar múlt és jelen	11
Minard Hamilton: Az atom feléléstése a posztkommunista országokban	16
Clive Jones: Nemzetközi energiaügyi befektetések	23
Charles Rutten: Az Európai Energia Karta	28
Közös megvalósítás és a szén ellentételezés	34
dr. Kalas György: Europlakátok – ázsiai módon	42
Adrian Hoppenstedt: Az útépitési tervek környezeti hatástanulmányának tartalma és módszerei	51

ÖKO

Ökológia, környezetgazdálkodás, társadalom
1994. V. évfolyam, 1. szám

Kiadja: az ÖKO Rt.

Környezeti, Gazdasági, Technológiai, Kereskedelmi, Szolgáltató és Fejlesztési Részvénytársaság

Felelős kiadó: Ress Sándor

Szerkesztő: Foltányi Zsuzsa

Szerkesztőség: 1112 Budapest, Olt u. 21.

A folyóirat előfizethető a kiadónál: ÖKO Rt., 1066 Budapest, Dessewffy u. 34.

Postacím: 1369 Budapest, Pf. 353. Számlaszám: 219-98935 Ip1-10645.

Előfizetési díj egy évre: közületeknek 720,- forint, egyéneknek 360,- forint, nyugdíjasoknak, katonáknak, diákoknak 280,- forint.

Kérjük, olvasói leveleiket, közlésre szánt írásait a szerkesztőség címére juttassák el.

ISSN 0866-1731

Készült az ETO-PRINT Kft. nyomdájában, újrahasznosított papírra nyomva.
Megjelent 2000 példányban

1994. V. évfolyam 1. szám

Ö • K • O

Ökológia • Környezetgazdálkodás • Társadalom

Nyíró Péter:
Új elemek a környezetvédelem
jogi szabályozásában

•

Charles Rutten:
Az Európai Energia Karta

•

Dr. Kalas György:
Europlakátok – ázsiai módon

